

Virgil Tănase sau Celălalt exil românesc postbelic

Gina PUICĂ

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
gina.puica@litere.usv.ro

Abstract: The need for systematization in terms of post-war Romanian exile, felt by Romanian researchers of the phenomenon, produced, after 1989, some harmful generalizations. The post-war Romanian exile, especially the literary one, embodied by writers, is not a monolithic block. This is why I believe that in the coming period, the study of particularities, of what escapes the generally accepted schemes of exile, of what cannot be labelled, should be privileged. In what follows, I will try to show precisely the power of reverberation of the literary word, through a quick entry into the work of Virgil Tănase/Tanase, a special figure of the Romanian exile. In a first stage, my contribution will highlight the writer's relationship with the Romanian exile, while the rest of the study will be devoted to an analysis of the novel *Zoia*, his masterpiece, in which the focus will be on the themes of exile and history.

Keywords: *literature, history, "other" exile, ideology, creative freedom.*

Exil – obiectul său și despre necesitatea lărgirii sensului

În cercetările românești se insistă în mod deosebit pe faptul că termenul „exil” trimite la situația celor care și-au părăsit țara de origine din motive politice, forțat sau din proprie inițiativă¹. Printre alții, Dinu Zamfirescu, Nicolae Florescu, Cornel Ungureanu, dar și Eva Behring, influențată oarecum de viziunea românească, au separat net exilul (politic) de emigrarea motivată de alte cauze și scopuri. Acestora le premerg exilații ei înșiși, în cazul de față scriitorii, cu precădere cei ai primului val al exilului românesc postbelic, ce au insistat cu asupra de măsură pe misiunea lor politică din străinătate. Dar ce facem cu extensia termenului exil (pe care o atestă unele dicționare și o ilustrează admirabil numeroase texte literare)? De ce această obliterate și o conotațiilor termenului? Oare insistența pe distincția *exil – emigrare* –

¹ *Dicționarul explicativ al limbii române* oferă termenului următoarea definiție succintă: „*Exil, exiluri*, s. n. 1. (În unele state) Pedepsă, îndeosebi cu caracter politic, constând în obligarea unei persoane de a părăsi țara al cărei cetățean este; surghiun. Părăsire voluntară sau impusă a țării de baștină, din motive politice, religioase sau economice. 2. Situație în care se găsește o persoană exilată.” (Editura Univers Enciclopedic, București, 2016). Mai nuanțat, *Le nouveau Petit Robert de la langue française* (2008) oferă pentru cel de-al doilea sens al aceluiași termen definiția: „Par ext. littér. Obligation de séjourner hors d'un lieu, loin d'une personne qu'on regrette. Éloignement, séparation. *Vivre loin d'elle est pour lui un dur exil. 'La vie présente n'est qu'un exil ; tournons nos regards vers la patrie céleste' Taine*”.

diaspora și reducția rezultată pentru primul termen nu au mers cumva în defavoarea studiului literaturii exilului, ducând la privilegierea analizei angajamentului politic în defavoarea celei efectuate asupra operei în sine? Dovada anticomunismului unui scriitor nu a ajuns oare să conteze mai mult decât valoarea operei sale literare?

Se remarcă, în plus, în cercetările românești faptul că exilul „istoric” 1945-1989 tinde să anuleze alte exiluri anterioare (unele la fel de politice și de istorice), asupra cărora nu voi insista, acestea nefăcând obiectul prezentului studiu. Oricum, exilul pare a fi devenit apanajul exclusiv al militantismului anticomunist, deși ne-am îndepărtat suficient de anul 1989, iar epoca 1945-1989 ar trebui considerată de cercetători cu aceeași detașare ca oricare altă perioadă a istoriei. Pericolul supraideologizării exilului și, implicit, al lecturii părtinitoare, este probabil și mai prezent în România pe fondul urmărilor directe și indirecte ale „condamnării oficiale a comunismului”, reconfortat de impresia elitelor intelectuale din țara noastră că Occidentul a fost (și este încă) prea indulgent față de comunism și alte doctrine de stânga.

Or, literatura produsă în exil prezintă o profuziune și o diversitate considerabile de situații în care se găsește subiectul exilat, elementul politic fiind chiar secundar, iar scriitura literară implică procese de conștiință extrem de rafinate, depășind împărțirile impuse de ideologie. De aceea cred că accentul ar trebui deplasat în viitor pe analiza detaliată și aprofundată a operelor create în exil sau produse de un scriitor care a cunoscut exilul („exil” considerat aici în sensul larg de emigrare).

Printre cercetătorii exilului românesc care nu au căzut în capcana ideologiei exclusivist anticomuniste, Nicoleta Sălcudeanu își începe eseu *Patria de hârtie* prin câteva considerații privind „surghiunul metafizic”, reamintind că exilul este o „stare fundamentală, temeinic motivată arhetipal” și - citându-l pe Nicolae Balotă - o „situație esențială a ființei umane în această lume” (Sălcudeanu 2003: 9-13, 9). Este exilul, adică, ceva mai mult decât lupta pe frontul anticomunist (sau de oricare altă obediență ideologică)! De altfel, în același volum, autoarea îi împarte pe scriitorii români exilați în trei categorii („expatrioții” - care ar corespunde definiției standard a exilatului politic -, „expatriații” - partizanii unui „exil fără frontiere”, care au îmbrățișat străinătatea conduși de o viziune deschisă, neînverșunată politic, deși nu fără încercări și suferințe, și ex-patrioții).

Cornel Ungureanu precizează încă din primul paragraf al introducerii la a sa *La Vest de Eden* că exilul e „mai mult decât o pedeapsă, e procesul prin care (omul) ia ființă”, „după ce a fost izgonit din Paradis” (Ungureanu 1995: 5). E drept, același paragraf glisează în final spre politic: „La est de Eden, omul trebuia să-și câștige, în fiecare zi, dreptul la viață.”

Să amintim și această frază extrasă din *Întoarcerea huliganului* de Norman Manea: „Exilul începe de îndată ce ne naștem.” O frază aleasă drept motto pentru volumul de dialoguri dintre Norman Manea și Hannes Stein, *Cuvinte din exil* (Manea, Stein 2011).

Cred că mai interesant ar fi să stăruim astăzi asupra unor întrebări precum acestea: ce se află dincolo de exilul „istoric”, în *celălalt* exil, cel de după

borna temporală a imploziei comunismului în Estul Europei? Altfel spus, care sunt efectele exilului, după încheierea exilului? Care e morfologia *celuilalt* exil? Ce cred, cu deplină sinceritate, scriitorii exilați despre propriul exil și urmările acestuia, când nu se află în situații de exprimare explicită a criticii împotriva regimului comunist (interviuri orientate etc.)? Cum dau seama despre exil cuvintele, literatura izvorâtă din poziția asumat marginală a scriitorului deșărat? Câți dintre autorii exilați „au reușit să transforme experiența lor în cugetare despre istorie” (Tănase 2013: 65)? Întrebările pot fi multiplicabile...

Evident, studiile consacrate literaturii exilului au oferit deja răspunsuri la întrebările de mai sus și la multe altele. Însăși Eva Behring, în *Scriitori români în exil. 1945-1989*, semnaleză faptul că în corespondențele scriitorilor români exilați, cu care a comunicat, aceștia acordă „mai puțină atenție cauzelor și motivelor emigrării”, pentru a releva, dimpotrivă, chestiuni precum „schimbarea limbii, bilingvismul și legătura continuă cu mediul patriei, cu cultura română și peisajul românesc” (Behring 2001: 13). Autoarea volumului trimite într-o notă din subsolul aceleiași pagini și la definiția exilului (intelectual) oferită anterior de Mihai Dinu Gheorghiu:

Exilul intelectual poate fi definit printr-o dublă opoziție: față de regimul politic din țară, dar și față de încercările de a constitui o comunitate în exil, de a reduce exilul la o dimensiune militantă – exilul ca „singura opoziție” sau „elita autentică”. (Behring 2011: 13)

Or, definiția aceasta din urmă pare să corespundă felului în care Virgil Tănase însuși și-a trăit exilul.

Virgil Tănase și exilul românesc

Născut la Galați în 1945, Virgil Tănase a plecat din țară la începutul anului 1977, cu un pașaport pe care nu-l solicitase și fără intenția de a se exila². Însă mersul istoriei l-a reținut suficient de mult timp la Paris cât să se împământenească acolo și i-a oferit ocazii de disidență reală și riscantă, atât înainte de emigrare cât și după aceea, pe care le-a acceptat firesc³. Cu toate acestea, scriitorul descrie statutul său din 1977 până în prezent ca fiind acela de simplu „călător” la Paris. Nu se consideră, așadar, exilat! Nici măcar emigrant⁴!

În volumul de interviuri cu Blandine Tézé-Delafon, *Ma Roumanie*, publicat imediat după evenimentele din 1989, Virgil Tănase (care își semnează cărțile în limba franceză Virgil Tanase) afirmă că s-a considerat întotdeauna un om liber și că nu a ezitat să frecventeze înainte de 1989 Ambasada României din capitala Franței: „Era ambasada *mea*” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 130, trad.

² Informația a fost furnizată de scriitor în mod repetat, figurând și în notița sa bio-bibliografică oficială, de exemplu în volumul *Așa a fost să fie...* (2019: 171).

³ Sau pentru că „așa a fost să fie...”, ca să preiau titlul recente cărți de interviuri a scriitorului cu Simona Modreanu.

⁴ Conferința de deschidere a Școlii de vară de la Sinaia, organizată de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER), ediția 6-11 iulie 2019, dedicată temei „Franța – centrul de greutate al exilului românesc”, a fost susținută de Virgil Tănase și a fost intitulată „Călători și emigranți. Două feluri de înstrăinare”. Biografia scriitorului fiind cunoscută, în special din propriile scrieri (a se vedea în special volumele *Ma Roumanie, entretiens avec Blandine Tézé-Delafon*, 1990 și *Leapșa pe murite*, 2011), nu voi stărui asupra acesteia în prezentul articol.

mea, sublinierea lui V.T.), distingându-se și astfel de exilații români care, din considerente politice, vedeau într-un asemenea act un veritabil „sacrilegiu”.

Opoziția lui Virgil Tănase față de mediul exilaților români (în speță de la Paris) este bine cunoscută, scriitorul refuzând „energic chiar noțiunea de exil” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 129, trad. mea). Cuvintele sale despre acest mediu sunt extrem de severe, pe alocuri virulente până la sublim: „exil ridicol și lamentabil”, „imbecil și agresiv” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 132, trad. mea), masă de „veleitari mediocri” (Tănase, Modreanu 2019: 71), „capitalizanți ai exilului”, „realiști socialiști de tendință imperialistă-liberală” (Tănase, Modreanu 2019: 85). Criticile sale vizează în principal încăpățânarea exilaților în ideologia lor rigid anticomunistă, neînțelegerea prezentului și a evoluției istoriei și elitismul lor deplasat.

Virgil Tănase este de părere că exilul a fost doar „un alibi” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 132, trad. mea) pentru niște scriitori români fără operă al cărui singur merit era acela de a fi trecut o frontieră și de a-și fi manifestat zgomotos, dar la adăpost, opoziția politică. Militantismul lor – faptul de a-și fi făcut „o profesie din exil” (Tănase 2013: 67) – îi pare lui Virgil Tănase a fi fost van, întrucât, crede scriitorul, viața politică și cultura națională „se fac în interiorul țării” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 132, trad. mea). Opinia sa, de o relevanță incontestabilă și pretutindeni valabilă, este infirmată, astăzi încă, de numeroșii admiratori ai Monicăi Lovinescu, care au rămas convinși că, timp de mai multe decenii, validarea literaturii ce se producea în România în perioada comunistă venea de pe undele *Europei libere!*

Această atitudine polemică la adresa exilului este nedespărțită în cazul lui Virgil Tănase de viziunea sa asupra rolului scriitorului: „Scriitorul trebuie să-și regleze socotelile cu moartea, cu Dumnezeu, nu cu un regim politic, care nu este, în cel mai bun caz, decât instrumentul lor provizoriu.” (Tanase, Tézé-Delafon 1990: 68, trad. mea).

Cum e firesc, procesul de schimbare a limbii în care scrie Virgil Tănase (trecerea la limba franceză) a contribuit și el la câștigarea sentimentului de libertate față de orice regim și ideologie și a acelei înstrăinări pe care mulți scriitori și reprezentanți ai *Travelling theory* o consideră o condiție a intelectualului nomad sau a intelectualului postmodern în general. În cuvintele lui Virgil Tănase, realitatea este astfel expusă:

...drumul pe care a trebuit să-l parcurg, ca să pot locui legitim într-altă limbă decât a mea de-acasă, mi-a îngăduit să le privesc pe amândouă diferit și să dobândesc credința că scriitorul este pretutindeni un străin – și că nici n-ar putea fi altminteri. (Tănase 2013: 12-13)

Toate acestea nu îl împiedică însă pe Virgil Tănase să dezvolte la rândul său o critică violentă la adresa vremurilor noastre actuale nu doar în romane, în forme rafinat-metaforice, dar și foarte explicit, în alte tipuri de texte (interviuri, articole, texte autobiografice diverse). Revelator pentru critica directă a prezentului este mai ales volumul de interviuri cu Simona Modreanu apărut în 2019, *Așa a fost să fie...* Țintele atacurilor sale sunt, printre altele, capitalismul globalizat, politica atlantistă, modul de funcționare a Europei unite – „o

structură a băcanilor într-o propășire a băcanilor (care vând ‚cărbune și oțel’)” (Tănase, Modreanu 2019: 67) –, dar și ceea ce autorul numește „falsa democrație”, metehnele intelectualilor și ale tineretului pretins atoateștiutor și „cultul juneții” (Tănase, Modreanu 2019: 31). Sunt acestea subiecte tabu, pe care nu orice scriitor își permite să le atace.

Pesimist și lucid, Virgil Tănase afirmă că datoria intelectualilor de pretutindeni ar trebui să fie aceea de a apăra dreptul de

a spune liber ce gândești, de a contesta gândirea unică, dictatura celor care socotesc că nu există decât un singur adevăr, pe care ei îl dețin, politrucii unei false democrații. Fiarele unui sistem politic care n-are altă lege decât a lupului care sfâșie mieii în numele legilor obiective ale pieței. (Tănase, Modreanu 2019: 152)

Am putea spune că Virgil Tănase se reveală în prezent la fel de exilat (adică în luptă cu sistemul dominant și ideologia acestuia) ca înainte de 1989!

În general, sentimentul scriitorului e acela că individul e surghiunit dintr-un spațiu ideal și livrat luptei cu organizarea socio-politică impusă de modernitate. Eretic și antimodern, Virgil Tănase nu ezită să ducă argumentele la extrem. Tot în cartea de dialoguri cu Simona Modreanu scriitorul afirmă chiar: „România înhămată la caleașca europeană, nu mă sfiesc s-o spun, este cu mult mai vomitivă decât cea din timpul dictaturii comuniste pentru denunțarea și dărâmarea căreia mi-am cam riscat viața.” (Tănase, Modreanu 2019: 159)

Dar mult mai bine vor da seama despre toate acestea și multe altele cuvintele din romanul *Zoia*, probabil capodopera lui Virgil Tănase, spre care îmi voi îndrepta atenția în continuare.

***Zoia*⁵: un roman masiv, polifonic și deconcertant**

Zoia se impune prin greutatea sa zdrobitoare. Și nu dimensiunile fizice ale acestei cărți de 764 de pagini (în ediția românească), foarte dense, contează aici, ci povara ce cade pe umerii cititorului, pe care autorul îl ia cu sine pe drumuri bifurcate și încurcate, de aici și de aiurea, de-a lungul unui întreg secol. Se adaugă caracterul extrem de deconcertant al acestui volum, ce se arată încă din textul intitulat „Cuvânt premergător” (Tănase 2018: 5-8), destinat să prezinte, chipurile, ca într-o piesă de teatru, personajele cu care cititorul va face apoi cunoștință. Numai că aceste pagini introductive mai mult pulverizează decât fixează identitățile. Iar cititorul e avertizat, din prag, împotriva oricărei tentații de disecare a faptelor „cu instrumentele unui funcționar de la starea civilă sau de la administrația fiscală” (Tănase 2018: 7).

Cartea adună progresiv elementele unei povestiri tentaculare, înainte de a le duce la colaps; identitățile sunt fin trasate și apoi șterse; efectele de repetiție sunt numeroase și onirismul puternic; perspectiva naratorului se schimbă de-a lungul fiecărui capitol; trecerea de la povestirea la persoana a III-a la cea la persoana I este constantă. De altminteri, naratorii sunt multipli, aproape la fel

⁵ Voi cita în continuare din volumul în limba română, autotradus (rescris) de Virgil Tănase, *Zoia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Tracus Arte, București, 2018. Notez aici și referințele ediției franceze: Virgil Tanase, *Zoia*, roman, Éditions Non lieu, col. « à la marge », Paris, 2009.

de numeroși ca personajele. Ideea de scriitură romanescă ca oglindă a absenței de certitudini se impune, la fel și ideea că viețile eroilor sunt simple ipoteze.

Zoia: o carte despre condiția exilică

În *Zoia*, tema exilului capătă dimensiuni importante. Putem spune că, înainte de a fi o carte purtătoare a unei adevărate filozofii despre Istorie, *Zoia* este o mare carte despre exil. De altfel, viziunea despre Istorie ce se oferă spre lectură aici apare ea însăși ca tributară a acestei duble sau multiple percepții a unui scriitor deplasat, ce nu ezită să-și trimită personajele în exil. Un du-te-vino constant mișcă perspectivele, între un aici și un acolo, mobile și interșanjabile. Alunecarea perpetuă între real și fantasmă, între prezent și viitor posibil sau dorit, sau chiar între un prezent incert sau nesatisfăcător și un trecut mi(s)tificat, mărci specifice ale scrisului lui Virgil Tănase, contribuie de asemenea la stranietatea acestui text și permite lărgirea remarcilor care ar putea fi făcute despre fețele exilului expuse în această carte.

Romanul abundă în personaje ce se exilează pentru perioade mai mult sau mai puțin lungi și din varii motive. Astfel, pe lângă personajul Zoia, exilată la Paris, mai sunt mama acesteia, instalată o vreme la ea, scriitorul Haralamb Săvescu sau universitarul evreu Adrian Moscovici, ambii prezentați ca refugiați la Paris. Mircea, tatăl Zoiei, este văzut când ca sinucigaș în România comunistă, când exilat mai mult sau mai puțin fericit la Londra. Mara Steiu, personaj misterios, cu o existență evanescentă, este prezentată ca sinucisă probabil în străinătate. Cititorul îi mai vede pe militantul comunist timpuriu Ion Brudea în timpul călătoriei sale în URSS, de unde revine cu soția, Tamara. Și lista ar putea fi și mai lungă de atât. Totul și toți se deplasează, inclusiv „noua” mitologie politică adusă de Armata roșie în bagaje la sfârșitul celui de-al Doilea război mondial.

În vreme ce Pierre constată, din experiența tatălui său, exilat în Portugalia, din motive politice, că exilul echivalează cu un fel de sinucidere, cu o moarte din care nu te mai întorci, pentru Zoia, căreia acesta îi împărtășește punctul de vedere, părăsirea României a fost „o reînviere” (Tănase 2018: 124). Sau cel puțin de acest lucru încearcă aceasta să se convingă... Căci nici ea nu este mai puțin bântuită de marea dilemă a numeroși expatriați: e bine oare că ai părăsit țara de baștină? E mai bine să rămâi în țara-gazdă sau să revii acasă?

Trebuia să mă îndârjesc și să rămân în țara aia de căcat unde aveam impresia că mi se fură viața? Că ceea ce trăiesc este o viață de prefabricat, bucăți deja gândite, deja aproape trăite, pe care trebuia numai să le asamblez după instrucțiunile fabricantului?! De fapt nu era nimic de furat: nimeni nu se poate lăuda că are o viață a lui... Acum din îndârjire să rămân aici unde n-am decât tot niște resturi de viață, ceea ce alții binevoiesc să-mi lase, resturile unui os pe care l-au ros toți câinii, și tu cu ei... Unde să mă duc? Spune-mi, spune-mi, te rog! unde să mă duc?

Zoia se lasă pe spate, gata să izbucnească în plâns. (Tănase 2018: 323)

În starea sa de confuzie, Zoia visează să ajungă la o „răscruce” care să-i permită să se întoarcă și să reia „trenul de altădată”, capabil să-i ofere „liniștea unei direcții stabilite dinainte” (Tănase 2018: 323) și să o extragă din chinurile unei vieți livrate hazardului, de care însă aceasta se face complet responsabilă. Libertatea-i presupusă de exilată este marcată de alegeri ce i se pun în cale atât

de des încât aceasta crede că întreaga viață depinde de cea mai neînsemnată dintre ele. Sentimentul de exasperare ce rezultă, și care-i agravează solitudinea, este indisociabil de un altul, sentimentul de alienare. Zoia se vede astfel acționând în lipsa oricărui orizont și ca și cum ar fi mânată de „un fel de energie” (Tănase 2018: 455) haotică.

Aceeași oroare de hazard este resimțită de Mircea, care se visează făcând trotuarul la Buenos Aires (Tănase 2018: 366 *et sq.*) și căruia i se pare că îl aude acolo pe Eugen, prietenul său din tinerețe, comparându-și propriul exil cu o moarte:

Ce Dumnezeu e viața asta, vorbesc de a mea? O cochilie goală. Nu, draga mea, sunt mort. Vezi, vorbesc, mă mișc, dar sunt un cadavru. Un cadavru! Noi, care ne-am părăsit țara, ne-am pierdut destinul ca în povestea aceea în care un om își pierde umbra. Și acum ne duce vântul la voia întâmplării: asta înseamnă să fii mort. (Tănase 2018: 371)

Însuși Adrian Moscovici, care în tinerețe fusese ținta unui denunț venit din partea camaradului de partid Ion Brudea și care, profitând de statutul său de evreu, luase imediat calea exilului, instalându-se la Paris, afirmă mai târziu, în fața studentului său, Pierre d'Éprier-Bory:

Datorită lui viața mea a luat o întorsătură neașteptată și pe care n-am vrut-o..., care nu făcea parte din ipotezele mele de viitor... Cu atât mai bine sau cu atât mai rău, nu contează. Rezultatul e că am trăit o viață diferită de cea pentru care fusesem programat... Un mutant. Dintr-un accident, animalul a trebuit să se adapteze la alte condiții de existență..., și a devenit un altul. De nerecunoscut. (Tănase 2018: 597)

Scriitorul Haralamb Săvescu se exilează la Paris cu soția, Oana, în noiembrie 1972, profitând de o bursă acordată de o fundație. Această opțiune este motivată întâi de toate de dorința sa de a crea în deplină libertate, în afara oricărei forme de cenzură. Mai contribuie și iluzia unei vieți mai prospere decât aceea trăită în țara natală, și mai ales aspirația scriitorului la o notorietate mondială. Or, în timp ce dificultățile practice apar încă de la primele demersuri de instalare, otrăvind durabil viața unui cuplu obișnuit cu o existență lipsită de grijile materiale și dându-i impresia că se izbește în permanență de obligația de a câștiga bani pentru a avea „dreptul la o identitate” (Tănase 2018: 542), dezamăgirea lui Haralamb în fața unui prestigiu ce se lasă așteptat nu e mai puțin destabilizantă: „El care visa la faima unor Goethe sau Tolstoi trebuia să se mulțumească de-a o avea, în cel mai bun caz, pe cea a lui Alexander pe sârmă sau a lui Titî Boldeanu, sfărmătorul de lanțuri.” (p. 544). Scriitorul exilat se descoperă atunci a fi

una din pietrele de pe drum cărora nimeni nu le dă nici o atenție și pe care le calcă toți în picioare până când cineva o ia, la nimereală, și sparge cu ea capul unui inamic, după care o aruncă și toată lumea uită iar de ea (Tănase 2018: 649).

Simțindu-se mai aproape „de scriitorii și artiștii nebuni și fără o para care mișunau între Place du Tertre și Montparnasse decât de concetățenii săi care îi dădeau să înțeleagă că i-ar sta mai bine să facă afaceri decât romane” (Tănase 2018: 548), Haralamb Săvescu nu poate conta pe ajutorul unei diaspore românești „pestrițe și lamentabile. Sub pretextul că nu pot ajuta toți

amărății din țara lor de origine, exilații români nu săreau în ajutorul nimănui.” (Tănase 2018: 649)

Scriitor înainte de toate, Haralamb sfârșește prin a se acomoda cu dificultățile de toate felurile, în numele unei libertăți de creație fără limite, care îi permite să-și păstreze crezul și spiritul combativ.

Lucidă în felul său și cu spirit practic, soția acestuia, limitată la o muncă lipsită de orice perspectivă, își dă seama că exilul în care au fost ambii aruncați îi face să semene cu Iona. Când crezuseră că fuseseră eliberați din burta unui pește, aceștia nu văzuseră că rămăseseră „tot în burta unui pește” (Tănase 2018: 549). „Spărgând burta unuia ca să ne eliberăm, am ajuns în burta altuia mai mare, asta-i tot.” (Tănase 2018: 549). Oana denunță cu amărăciune materialismul ambiant și mediocritatea spirituală ce copleșește Occidentul:

Ce e supa asta de surcele care-și spune marea cultură franceză? Pârțângăii ăștia parfumați sunt urmașii lui Voltaire, ai lui Balzac, ai lui Proust? Pentru ei aruncam noi la gunoi cărțile autorilor sovietici? Erau de o sută de ori mai buni. Realismul socialist era o culme față de literatura asta pentru debili mintali (Tănase 2018: 550-551).

Cert este că „Oana își pierduse încrederea în Istorie” (Tănase 2018: 554). Nu-i rămâne decât să-și avertizeze soțul: „N-ai nici o șansă. Nu-mi cere să mă leg la ochi, să-mi astup urechile și să mă țin de nas. Lumea asta pute. Pute a hoit și tu, care mai ești încă viu, săracul de tine, ai face mai bine să...” (Tănase 2018: 551). Pesimismul său istoric o aduce în situația de a-și tăia venele, înainte de a fi salvată de un medic străin și de a părăsi ulterior atât Franța, cât și pe Haralamb.

Dacă Europa (occidentală) supraviețuiește dezastrelor, aceasta e pentru că ea este hrănită de prezența exilaților. Astfel, Mircea, în viața sa posibilă de exilat, când se întâlnește cu Eugen, alt exilat, îl aude pe acesta din urmă spunându-i:

S-a umplut Europa de noi. Suntem sângele Europei. Țările constituite, cu structuri puternice, unice, identificabile, sunt organele, noi sângele. Anglia plămânul, Belgia rinichii, Germania federală pancreasul, Franța ficatul, Italia inima și așa mai departe... Dar noi, exilații, le irigăm pe toate. Cu suferințele și cu nenorocirile noastre. (Tănase 2018: 716-717)

Fără a se considera nefericit, Eugen afirmă în continuare:

Când popoarele sunt vătămate, noi, exilații, suntem viața care țâșnește din rană și, dacă nimeni nu ia măsuri ca să oprească hemoragia, întregul corp moare. Azi lumea e bolnavă, foarte bolnavă. Unii cred că războiul s-a sfârșit, dar dacă judeci după numărul exilaților, îți dai seama că pacientul nu e nici pe departe vindecat, hemoragia nu s-a oprit, creierul nu mai primește destul oxigen, moare... (Tănase 2018: 717)

Mircea, care, prin condiția sa de exilat, se definește ca fiind „suma tuturor vieților pe care [le-ar fi] putut trăi” (Tănase 2018: 717), consideră viața lui românească o „cicatrice” (Tănase 2018: 717), a cărei prezență încearcă cu disperare să o ignore.

Individul față în față cu Istoria

Pe lângă faptul că *Zoia* constituie o vastă frescă a întregului secol al XX-lea, acest roman propune și o veritabilă filozofie a Istoriei.

Prin viziunea despre Istorie pe care o oferă în *Zoia*, dar și într-unul din romanele sale anterioare, *Au înflorit iar vișinii și merii* (2015, 1991), în care unele din temele din *Zoia* erau deja explorate, ori în alte texte, Virgil Tănase pare să se înscrie în tradiția scriitorilor români care suspectează Istoria de ce e mai rău. Cioran și Eliade, Constantin Virgil Gheorghiu, Theodor Cazaban, pentru a nu-i cita decât pe câțiva (de altminteri, toți aceștia scriitori exilați), au văzut în firul Istoriei nu un salutar progres, ci o decădere. Virgil Tănase, prin intermediul personajelor sale din *Zoia*, afirmă câteodată („Mersul înainte al omului este o cădere.” – Tănase 2018: 606) sau se întrebă retoric altădată: „Istoria asta hodorogită de ticăloșiile noastre e un mers înainte sau o prăbușire?” (Tănase 2018: 753). Cert e că scriitorul preferă, metaforic, să vadă în aceasta un monstru nesătul ce reduce orice ideologie și orice luptă politică la caracterul lor pervers: „Luptăm mereu cu același monstru” (Tănase 2018: 531), spune autorul prin vocea unuia dintre personaje, scriitorul Haralamb Săvescu, care continuă astfel descrierea aceluși monstru:

Ceea ce înfruntăm nu e cutare sau cutare regim politic, o dictatură sau cine știe ce altă formă de opresiune, ci mereu aceeași vietate cosmică – spun cosmică dar, de fapt, habar n-am! Vorbesc de masa păstoasă care se slujește de noi ca să ia o formă..., lutul pe care persoana noastră îl învește așa cum mânușa cu chip de păpușă îmbracă degetele marionetistului. Gesturile noastre sunt cele ale acestei mâini și gândurile noastre nu fac decât să dea un chip materiilor măloase care ne umplu pe dinăuntru și care ne înrudesce cu toate animalele pământului și cu plantele și după aceea cu aștrii morți care pulsează în spațiile infinite. Revolta noastră trebuie să meargă împotriva gravitației din noi și nu a cojii politice care-o poleiește – și de care se preocupă îndestul istoricii. În romanele mele nu e niciodată vorba de politică, în măsura în care instituțiile pe care le laudăm sau pe care le contestăm nu sunt decât aspectul foarte tranzitoriu, exterior, al unei realități care, numai aceasta, preocupă un scriitor. (Tănase 2018: 531-532)

De la evoluția istoriei europene, văzută ca o continuă decădere, la o viziune apocaliptică despre Istorie nu-i decât un pas. „Mersul înainte al omului este o decădere. Dumnezeu l-a extras din condiția animală și de atunci omul se silește să se întoarcă la ea. Istoria umanității este această prăbușire către obârșii./ Apocalipsa.” (Tănase 2018: 605-606). Contează prea puțin cine proferează asemenea cuvinte în romanul lui Virgil Tănase.

Protagoniștii acestei curse neîntrerupte a Istoriei sunt împărțiți între „miei” și „lupi” (Tănase 2018: 186), între fiare și victime, între brute și naivi. Supraviețuiesc șocurilor „aceiași lupi care-și schimbă părul, dar năravul ba”, aceiași „tigri și lei și șacali” (Tănase 2018: 186). Unul din personaje desemnează Istoria cu fiind „curva asta senilă [care] nu se trezește decât când mai poate suge puțin sânge proaspăt.” (Tănase 2018: 187).

Istoria recentă, cea a secolului al XX-lea, îl preocupă mai ales pe scriitor; istoria acestui secol suficient de apropiat pentru ca noi să-i suportăm în continuare urmările și felul în care este instrumentalizat. Personajele romanului – călăi, supraviețuitori ori victime –, în majoritatea lor, se conformează spiritului timpului, subversiunea nefiind la îndemâna oricui.

Istoria României îl interesează pe Virgil Tănase mai mult decât cea a Franței. Dacă tonul narațiunii este relativ calm când sunt evocate momente dramatice din perioada interbelică sau din perioada comunistă, nu mai este cazul când povestirea prezintă devenirea României de după 1989. Tonul este de această dată ferm, sever, abrupt, intransigent, vituperant, deși (și nu e nicio contradicție aici!) înțelegător și nuanțat. „Într-un anume fel, dintr-un punct de vedere strict moral, anii de după revoluție au fost mai vomitivi decât cei dinainte.” (Tănase 2018: 462)

Rari sunt cei indignați de nerușinarea cu care călăii de ieri se dau drept victime ale opresiunii pe care ei înșiși o exercitau. Dacă e nevoie și e rentabil, pungașii cei mai reputați pot deveni, fără ca nimeni să se mire, oameni de treabă pretinzând să li se uite fărădelegile trecute în numele unei inocențe suspecte și provizorii. [...] nimeni nu pare scârbit să constate că nedreptățiții fostului regim nu meritau mila noastră întrucât la prima ocazie se dovedesc mai silitori în mișelie decât asupritorii lor de ieri. (Tănase 2018: 462)

Cititorul este introdus, o dată ce pragul cărții a fost trecut, într-un vis al Anei, dar mai ales în proximitatea foarte reală a Revoluției române din decembrie 1989, văzută din perspectiva personajului, aflat în vârtejul evenimentelor, dar și în ce le precedă și le succede. E mai puțin vorba acolo de bucurie și de suflu nou, și mai mult de violență, derapaje și de un tineret conformist în refuzurile și în respingerile sale oportuniste: „ – Taci dracului din gură, crăpați-ar fierea în tine de scroafă! îi răspund ei râzând. Trăiască libertatea! O să vă judecăm și o să vă spânzurăm pe toți. O să plătiți...” (Tănase 2018: 21).

Romancierul descrie prin intermediul personajelor sale maniera în care ignoranța feroce a acestor tineri, comparată cu „cruzimea inocentă a fiarelor viguroase” (Tănase 2018: 469), precum și instinctul de supraviețuire al celor mai în vârstă au reușit să restaureze în România, imediat după 1989, „o societate de mult moartă și îngropată” (Tănase 2018: 577). O societate gata să se complacă în minciună, ideologic marcată de ultraliberalism, dar și de idei de extrema dreaptă anterior interzise. În acest climat nesănătos, observă unul dintre personaje:

O întreagă pleiadă de intelectuali inventa comuniști fictivi și-i combătea strașnic acum când erau siguri că nu mai exista nici o primejdie. Dobândeau astfel un prestigiu moral la care nu le dădeau dreptul nici turpitudinile, nici oportunismul lor trecut, dar de care se slujeau cu nerușinare pentru a ațâța un tineret lipsit de discernământ istoric. Nerăbdători și sceptici în ceea ce privește posibilitatea de a ajunge la putere prin alegeri, foloseau orice pretext ca să stârnească mulțimea și, profitând de fragilitatea instituțiilor democratice de abia înființate, visau la o lovitură de stat fără să aibă curajul de a o asuma. (Tănase 2018: 470)

Virgil Tănase reușește astfel în *Zoia* să demistifice câteva momente, figuri, situații și credințe cheie, subiecte tabu și fondatoare ale societății românești de după 1989, în special „teritoriul liber” din Piața Universității (a se vedea Tănase 2018: 474 *et sq.*) și pro-monarhismul, coroborate cu neo-anti-stângismul, încarnat cu precădere în ura ciudat de persistentă față de persoana fostului Președinte Ion Iliescu.

Autorul romanului *Zoia* are de aceea un alt merit, poate secundar, dar nu mai puțin neglijabil pentru România, de a fi un scriitor care nu scrie după cum bate vântul, nici ca răspuns la o „comandă de stat” (Ernu, Stănescu 2010: 159), posturi în care se complac mulți din confracții săi din țara de baștină (cum remarca despre aceștia și mai tânărul Vasile Ernu, și el printre rarii scriitori români de astăzi, care denunță – printr-o scriitură și mize foarte îndepărtate de cele ale lui Virgil Tănase – imposturile intelectuale românești, care se manifestă, între altele, prin practica persistentă a discursului anticomunist, devenit o ideologie în sine, aproape o religie, într-o epocă în care aceasta nu mai comportă niciun risc, fiind chiar o afacere profitabilă⁶).

O dată oferită „haitei”, „turmei” (Tănase 2018: 344), cea mai generoasă dintre ideologii poate deveni distructivă în manifestări.

„De câtă trufie trebuie să dea dovadă cineva ca să pornească singur alături de drumul, luându-și riscul de a fi mai întâi ridicol iar după aceea detestat dacă a reușit, aspru pedepsit dacă a nimerit într-o fundătură!” (Tănase 2018: 344), clamează unul dintre personajele romanului.

Și dacă scriitorul ar trebui să aibă o misiune, aceasta ar consta, pentru Virgil Tănase, într-o invitație adresată cititorului său de a se aventura pe drumul libertății de gândire și de acțiune, ascultând doar de propria umanitate. Scriitorul, de partea sa și prin travaliul său specific, își va asuma răspunderea, pentru beneficiul viitorului, de a face „comestibilă carnea unui timp dezgustător, locuit de brute, de reptile carnivore imbecile” (Tănase 2018: 650). Este acela, poate, chiar propriul nostru timp!

BIBLIOGRAFIE

Operele lui Virgil Tănase (citate în acest articol):

- Tănase, Tézé-Delafon 1990: Virgil Tănase, *Ma Roumanie, entretiens avec Blandine Tézé-Delafon*, Paris, Éditions Ramsay / de Cortanze / Médias.
- Tănase 1991: Virgil Tănase, *Ils refleurrissent, les pommiers sauvages*, Paris, Éditions Ramsay / de Cortanze.
- Tănase 2015: Virgil Tănase, *Au înflorit iar vișinii și merii*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Tănase 2009: Virgil Tănase, *Zoia*, roman, Paris, col. « à la marge », Éditions Non lieu.
- Tănase 2018: Virgil Tănase, *Zoia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Tracus Arte.
- Tănase 2013: Virgil Tănase, *Scrisori despre literatură și teatru*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Tănase 2011: Virgil Tănase, *Leapșa pe murite*, București, Adevărul Holding.
- Tănase, Modreanu 2019: Virgil Tănase, Simona Modreanu, *Așa a fost să fie...*, Iași, Junimea.

Referințe critice:

- Behring 2001: Eva Behring, *Scriitori români din exil, 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, traducere de T. Petrache, L. Nicolau, E. Behring, R. Sorescu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Ernu 2009: Vasile Ernu, *Ultimii eretici ai Imperiului*, Iași, Polirom.

⁶ Vasile Ernu denunță oportunismul scriitorilor și al intelectualilor români, în general (ceea ce el numește „priviligentia”), mai ales în *Ultimii eretici ai Imperiului*, Polirom, col. „Ego grafii”, Iași, 2009.

- Ernu, Stănescu 2010: Vasile Ernu, Bogdan-Alexandru Stănescu, *Ceea ce ne desparte. Epistolarul de la Hanul lui Manuc*, Prefață de Radu Cosașu, Iași, Polirom.
- Manea, Hannes 2011: Norman Manea, Hannes Stein, *Cuvinte din exil*, Iași, Polirom.
- Sălcudeanu 2003: Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Aula.
- Ungureanu 1995: Cornel Ungureanu, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Timișoara, Amarcord.

Dicționare:

- DELR 2016: *Dicționarul explicativ al limbii române* București, Editura Univers Enciclopedic.
- NPRLF 2008: *Le nouveau Petit Robert de la langue française*, texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey.